

A LEVÉLREGÉNY VÉDELMEBEN

V A R G A I S T V Á N

A modern életmód, úgy tűnik, halálos csapást mér többek között a levélíráásra is. Valamilyenfajta zaklatott sietség terjedt el tájainkon is, amikor is az embereknek talán idejük adódna a levélíráásra, de épp lelki szóródottságuk akadályozza meg őket abban, hogy kihangsúlyozom: nyugodtan leüljenek és megírjanak egy levelet. De nemcsak ez az állandó úton levés szünteti meg a levelezést, hanem a korszerű kommunikációs eszközök felhasználási lehetőségeinek igénybevétele. Gondolok itt elsősorban a telefonra vagy annak tökéletesebb változatára, a telefaxra. Általuk röviden és summásan híreket közölhetünk, még hozzá tárgyilagosan és érzelemmentesen. Mert az igazi oka annak, hogy a levelezés visszaesett, nemcsak az előbb említett életmód, hanem talán az a körülmény is, hogy az emberek írásos megnyilatkozási képessége elkorcsosult. Mert a levélírás egy bizonyos szintet jelent a megnyilatkozásban, a gondolatok és érzések enyhén irodalmi artikulálását. S erre a mai átlagemberek tömege képtelen, intellektuális „beruházást” jelent számára, amely legtöbb esetben nem jár anyagi haszonnal. Vagy ha valaki rendelkezik a levélírás képességével, akkor igen gyakran az a probléma, hogy vagy nem rendelkezik olyan érzésekkel, amelyekről írhatna, vagy pedig igenis van mit közölnie, de épp a mai mércéknek megfelelően szégyelli azokat papírra vetni. Megkönnyezi a szappanoperák hőseinek csinált lelki vívódásait, de a sajátjairól egyszerűen nem akar beszámolni. S hogy miért? Talán mert nincs kinek elmondania azt, hogy mit érez legbensőjében. Amint azt a fentiekben felvázolt gondolat sor szemlélteti, annak, hogy mind kevesebb levelet kapunk és írunk számtalan, elsősorban társadalmi oka van. Pedig a levél a múltban kiváló lehetőség volt arra, hogy valaki kitárulkozzék, elsősorban érzéseit közölje mással, akihez szoros érzelmi kapcsolatok fűzték.

Régebbi korok irodalmában a levélformában megírt művek igen divatosak és népszerűek voltak. Szerzőik arra használták fel a levélformát, hogy a lehető legaprólékosabban írjanak hőseik érzelmeiről, és általuk erkölcsileg nemesítő hatást gyakoroljanak az olvasókra. Ma már ezt a didaktikus moralizálást megmosolyogjuk, naivnak és átlátszónak találjuk, de korábban nagy hatása volt. Vagy kétszázötven éve Angliában olvasók sokasága siratta meg a levélen keresztül megnyilatkozó, az érzések és erkölcsi mércék tengerén vergődő hősök sorsát, amely ugyanakkor példázatként is hatott. S ahogyan a modern hétköznapi életből mindjobban kiszorul a levélírás, úgy tűnik el a szépirodalomból egy specifikus belső forma alkalmazása is: a levélregényé. Kevés modern író szánja rá magát arra, hogy levélregényt írjon. Hiszen ma a regénynek számtalan belső formája virágzik, és a levélregény talán bizonyos kötöttséget jelent, ugyanakkor pedig a modern regényíró épp talán legjellegzetesebb tulajdonsága a hagyományos formák elvetése, az eredetiség keresése. Ennek ellenére azonban vannak a kortárs írók között is olyanok, akik valamilyen okból ezt a belső formát választják. Természetesen tudatosan és sok szempontból módosítva. Az indíttatás pedig az lenne, hogy épp a levélregény talán a legalkalmasabb közölnivalójuk kivetítéséhez. Érdeemes, tanulságos és izgalmas a modern levélregényeket vizsgálat tárgyává tenni.

Vajon miért ír ma egy modern író levélregényt? Joggal tehetjük fel ezt a kérdést. Az indítékok valószínűleg szerzőként változnak. Az olasz Natalia Ginzburg talán azért nyúlt ehhez a regényformához kétszer is, mert „mellékesen” foglalkozott mások levelezésének tanulmányozásával, és akkor jött rá, hogy ő is leveleken keresztül tudna leghitelesebben kommunikálni az olvasóval. Konkrétan: a nyolcvanas évek első felében igen intenzíven tanulmányozta a Manzoni család levelezését, és ennek eredményeképpen 1983-ban megjelent a *La famiglia Manzoni* című műve. Mindössze egy évre rá, azaz 1984-ben jelenik meg *A város és az otthon* című regénye, épp ezért valószínűleg nem véletlenül levélformában. *A város és az otthon* minden szempontból nagyon kötődik a hagyományos levélregényhez, hiányzik azonban belőle a moralizáló didaktika. A mű néhány szereplője intim leveleket ír egymásnak két és fél éven át, és ezekben tárgyilagosan igyekeznek beszámolni magánéletük egy-egy számukra fontos mozzanatáról. Így aztán, mondjuk a politikai élet említése vagy befolyása a hősök életére szinte teljes mértékben hiányzik a könyvből. Az előtérben a megélhetési gondok vannak, de igazában mégiscsak az érzelmek elmondásán van a hangsúly. Az érzelmek pedig az emberi kapcsolatok milyenségét világítják meg. Mert a levélírók egy kis láthatatlan közösséget képeznek, ismerik egymást, sőt: egyesek között szoros és intim kapcsolatok alakulnak ki. Ezek a kötelékek, ahogyan a regénybeli idő múlik, hol szorosabbá válnak, hol lazulnak, majd megszakadnak, vagy esetleg újabbak bontakoznak

ki. Állandó érzelmi hullámzás érezhető a leveleket olvasva. Ugyanakkor az is jellemző ezekre a kötelékekre, hogy tulajdonképpen a levélírók vágyakozását fejezi ki a harmonikus kapcsolat után. Natalia Ginzburg levélírói azonban a harmonikus kapcsolatot, mondjuk a boldogságot, nem lelik meg, sőt egy-egy tragikus esemény, például az erőszakos halál bekövetkeztekor az érzelmi reakció nem nagy intenzitású. Miért? Mert *A város és az otthon* látszatkapcsolatokról szól. Egy atomizált társadalom tagjai nosztalgikusan keresik a kapcsolatot, de annak kialakítására és ápolására immár egyszerűen alkalmatlanok. Talán ez lenne ennek a csendesen szomorkás könyvnek a végső „tanulása”. A modern városi életforma megsemmisíti az otthonot. Épp ezért a könyv címe tulajdonképpen szembeállítja az igazi intimitást a modern életforma érzelemmentességével. E szemszögből nézve *A város és az otthon* bizonyos értelemben véve kordokumentum is. Natalia Ginzburg nagyon hagyományos írónóként mutatkozik be. Semmilyen kísérletet nem akart véghezvinni, amikor a regény ezen formáját elővette. Tudatosan „csatolta” magát a hagyományos levélregényhez. Épp ezért alkotása közvetlen hangvételű, olvasmányos, az író az érzelmi „csomók” kibogozását nagy türelemmel, női hozzáértéssel és kifinomult empátiával végzi. *A város és az otthon* végeredményben nem jelent rendkívüli irodalmi értéket, a modern levélregényt nem gazdagítja, nem újítja meg.

A nyolcvanas évek közepén íródott, és 1988-ban jelent meg egy másik levélregény. Szerzője az amerikai John Updike világirodalmi jelenség, hiszen számos alkotása részesült elismerésben, és jó néhány nyelvre lefordították. Ezt a levélregényt megelőzően kialakította sajátos belső formáját, úgyhogy visszarugaszkodása ehhez az „elévült” műfajhoz némi meglepetést jelent. John Updike azonban, úgy tűnik, kísérletező alkat, és úgy vélte, a levélforma a legalkalmasabb arra, hogy könyve hősnőjének történetét az olvasóval közölje. De nemcsak a formát illetően jelent visszakanyarodást ez a regény, hanem bizonyos szempontból nézve tartalmilag is. Hiszen azonnal kiderítették, hogy az *S. Hawthorne A skarlát betű* című regényének parafrázisa. Annak hősnője is „kitör” a társadalomszabta keretek közül, akárcsak S., aki mögött Sarah Worth negyvenkét éves bostoni asszony és anyja húzódik meg. Sarah Worth rendkívül közlékeny ember, és amikor elhagyja családját, hogy egy arizonai hindu kommunában éljen, ott találja meg életének addig számára ismeretlen értelmét, az egyedüli kapcsolatot a külvilággal a levelezés jelenti. Nos, Sarah Worth fáradhatatlan levelezőnek bizonyul: leveleket ír férjének, lányának, anyjának, barátnőjének, ügyvédjének és másoknak. A levélírásra a legtöbb esetben a kitárulkozás belső kényszere bírja rá, bár van néhány levele, amelyet merőben gyakorlatias célokból fogalmazott meg. John Updike „felújítja” a levélregényt, mivel bevonja a magnószalagot is a közlésbe. Végeredményben

hősnője számára az új élet nemcsak lelki megújulást jelent, hanem korlátlan lehetőséget a kitérüléshöz is. S bár alapjában véve komoly ügyről van szó, az író mégis a komikum irányába tereli a dolgok alakulását. A levelek tulajdonképpen fesztelen csevelyek, pletykák és csipkelődések. Nyoma sincs a szomorúságnak, és amikor kiderül, hogy az egész arizonai „kiszállás” egy ügyes csaló mesterkedése, az olvasó nem is sajnálja Sarah Wortht. Különösen az után, hogy jómaga is belemarkol a közös pénztárba, és ismeretlen helyre távozik, hogy egy napsütötte, fővényes tengerpartról írja meg utolsó leveleit, amelyekben mindjobban kiderül vágyakozása valahai életmódja és környezete iránt. A könyvről kiderül, hogy a mai Amerikában az élet sokszor híján van az igazi bensőséges emberi kapcsolatoknak, és a közép- és felső osztály egyes képviselői hajlamosak arra, hogy lemondjanak a viszonylagos anyagi jólétről annak érdekében, hogy egy olyan közösség tagjaivá váljanak, akik hisznek a bensőséges emberi kapcsolatok kialakításának lehetőségében. John Updike ebben a regényében arra mutatott rá, hogy ez a lehetőség hazájában talán megvalósíthatatlan, és gyakran szélhámosok használják ki. Sarah Worth leveleiből épp azért nem árad a tragédia hideg levegője, hanem a komédia friss szele. John Updike megfogalmazásában a levélregény álkönnyeket hullat, és hamis érzelmeiről prédikál, műve végeredményben a levélregény paródiája is. Így válik az S. egy miniatűr remekművé: nemcsak egy világ, azaz társadalom képtelensége, de azon túl mégis életrevalósága bontakozik ki előttünk, hanem egy műfaj megkövesedett mércéinek tarthatatlansága is. Az amerikai valóságról John Updike értelmezésében nem lehetséges hagyományos levélregényt írni. A tartalom komikuma komikus levélregényt szült.

Amos Oz izraeli író *Fekete doboz* című regényének magyar fordítását kézbe véve azonnal tudjuk, hogy levélregényről van szó. Tudniillik külalakja levélre emlékeztet, amelyet légi úton postáztak, a bélyeg helyén pedig az író arcképe. Tagadhatatlanul eredeti és ötletes megoldás. Amos Oz a mai izraeli valóságban élő alkotó, aki szívesen foglalkozik közügyekkel. A *Fekete doboz* című regényét olvasva erről meggyőződhetünk. A regény egy rég felbomlott házastársi kapcsolat felújításával kezdődik, és már ez jelzi, hogy a regény sínpárja közül az egyik az érzelmi vonal, a másik pedig a mai izraeli valóság bonyolultságának elemzése. Az író túl szélesen „markol”, és ennek eredményeképpen igen hamar szétfeszíti a levélregény tömörítő kereteit, és a levelek megszűnnek valójában leveleknek lenni, és szinte azonnal a hagyományos társadalmi-lélektani regénnyel találjuk magunkat szemben. Ha elhagynánk a címzéseket és a rövid bevezetőket, nem is vennénk észre, hogy levelekről van szó. A levélforma talán azért tűnt alkalmasnak Amos Oznak, hogy megfelelő érzelmi alapot, fedezetet biztosítson könyvének, vagy hogy szembeállítsa az érzelmeket az izraeli valóság gyakran riasztó keménységével és ellentmondásaival. A levélformát felrúgják

a dramatizált párbeszéd, a tájleírások, a tárgyi valóság aprólékos megjelenítése. Mindezek nem jellemzőek a hagyományos levélregényre. Ugyanakkor ki kell emelni a szerző kiváló beleélő képességét, hiszen mindegyik levél, írójától függően, más hangon szólal meg, más nyelvet használ. Ritkán tapasztalható empátia ez. A *Fekete doboz*ban betör és diadalmaskodik az érzelmeket átítató napi politika. A levélírók egyszerűen képtelenek úgy fogalmazni levelet, hogy ugyanakkor ne írjanak a mindennapi életről, sőt: a politikai életről. Mindegyik levélíró a maga módján éli át az izraeli valóságot, a könyvet olvasva tehát valóságszeleteket nyerünk, ezek összerakása és magyarázása már az olvasóra hárul. Amos Oz úgymond egyik levélírónak sem ad igazat, viszont arra törekszik, hogy a levélben tett vallomásokat a végsőkéig hitelesnek ábrázolja. Remekül kikerüli azt a csapdát, hogy hőseit eszmehordozókká, szerkesztett papírfigurákká alakítsa át, ami pedig az érzelmi vonalat illeti, elkerüli azt az ilyenkor lehelkedő veszélyt, hogy regénye érzelmes melodrámmá alakuljon át. A levélformát talán azért választotta, hogy az érzelmeket helyezze az előtérbe, és hogy az elmondott történetet, bár fikció, hitelesnek tüntesse fel. Ugyanakkor az állandó közvetlen közlési forma (mert a levelek olvasója tulajdonképpen a könyv olvasója) bizonyos légréteget teremt: az egyenes, kontórfalazástól mentes kinyilatkozás lehetőségét biztosítja. Ez viszont már a hagyományos levélregény tulajdonsága. S ezzel a lehetőséggel Amos Oz remekül él. Így aztán a *Fekete doboz* a levélregény újszerű formáját nyújtja. Szerzője a klasszikus levélregény kelléktárának egyes elemeit is használja, de ugyanakkor gazdagon beépíti saját, a levélregényben nem alkalmazott vagy alkalmazható elemeit is. Ennek eredményeképpen egy sajátos és egyéni belső forma bontakozik ki, amelynek olvasása izgalmas kalandot jelent. Így aztán a könyvnek kettős értéke van: formaújító és tartalmilag feltáró.

A levélírásnak, gondolok itt az „irodalmi levélírára”, van még egy indítéka: a vallomás belső kényszere. Ezt érezte Bohumil Hrabal a nyolcvanas évek végén, amikor megírja tizenegy levelét egy fiatal amerikai asszonynak, aki meglátogatta őt, és érzelmi felindulást váltott ki nála. Bohumil Hrabal akkor már megközelítette a nyolcvanadik életévét. Különböző műfajokkal kísérletezett, és megteremtette „védjegyzett”, mondhatni utánózhatatlan technikáját, specifikus belső formáját. De amikor Áprilkának kitarulkozik, akkor visszanyúl a rég elfeledett, s általa előtte sohasem használt műfajhoz: a levélregényhez. Mint kiderül, nem regényt írt, hanem önmagáról vall. A *Levelek Áprilkához* legintimebb műve. Láttatta már önmagát felesége szemével egy remek trilógiában, de a levelekben nincs immár semmilyen áttétel: egy az egyben az író szólal meg. Erre utal a megszólalás is: egyes szám első személyben. A mű tartalma viszont arra utal, hogy Áprilka azt a szerepet kapta az író életében, hogy egy adott pillanatban neki tárulkozott ki. Az igazi indítékok azonban

azok a társadalmi események, amelyek az író hazájában játszódnak le a nyolcvanas évek végén. Ez volt a „bársonyos forradalom” időszaka, amikor a történelemben szinte példátlan módon egy társadalmi földindulás zajlott le anélkül, hogy egyetlen csepp emberi vér hullott volna el. Bohumil Hrabal ez a forradalom egyértelműen magával ragadta. Óriási lelkesedéssel számol be róla amerikai tisztelőjének. Leplezetlenül kifejezi csodálatát Vaclav Havel iránt, egyáltalában mámoros elragadtatással és elismeréssel adózik a cseh ifjúságnak és értelmiségieknek. Csodálatos ennek az eufóriának elemi kitörése, de meg tudjuk érteni, mivel ezekben a levelekben az író saját sorsát és írásművészetének lényegét igyekszik hozzákapcsolni a társadalmi mozgáshoz. A legintimebben bevallja, hogy a maga módján a totalitárius társadalomban ő is emigrált, méghozzá a kocsmába, de ő nem akart máshol élni, „mint ebben a félelemben és rettegésben, és ebben az ocsmányságban . . . a valóságot, amiben élünk, elfogadjuk, még ha elfogadhatatlan is, ez az én életformám, ez az én írásformám . . . benne lenni és mégis fölfelé tekinteni . . .” Bohumil Hrabal számtalan nyilatkozatot adott, beszélt önmagáról, írásművészetének titkairól, indítékairól, alapélményeiről, de mondhatni, egyszer sem tárkozott ki ilyen mélységében, mint az Áprilkának írt leveleiben. Ezek a levelek „felfrissítették” a levéllírodalmat. A fentiekben felvázolt miatt tekinthetők kordokumentumnak, útleírásnak (két külföldi útról is beszámol), önéletrajznak és egyes szakaszaiban politikai pamfletnek. A szerzőnek ezeket az igen különböző elemeket nem sikerült egy harmonikus ötvözetbe olvasztania. Nagyfokú kidolgozatlanúság és csiszolatlanúság tapasztalható. A könyv amorf tömbként hat, amelynek azonban minden szeglete csodálatosan csillog. Ezzel a művével Bohumil Hrabal bebizonyította, hogy a huszadik század végén is lehet levélformában írni szépirodalmi alkotást. Hiszen épp a levélforma biztosította számára a lehetőséget, és mintegy felruházta azzal a „joggal”, hogy érzelmi alapon, tehát a tévedés jogát mindig is fenntartva, mondja el véleményét az őt körülvevő világ eseményeiről. S ezzel mintegy utat mutatott az utókornak: igenis lehetséges a levélforma alkalmazása a jövőben is. Bohumil Hrabal értelmezésében a levélforma megfosztja az írókat az álcázás lehetőségétől, immár pőrén áll az olvasó előtt. Ugyanakkor ez a forma teljesen száműzi a szépirodalmi alkotásból az írásművészet alapeszközét: a fikciót. Márpedig létezhet-e művészet képzelet nélkül? Vagy vannak olyan pillanatok, amikor a valóság teljes mértékben feleslegessé teszi a fikció bevetését? Bohumil Hrabal levelei olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek az alkotáslélektan alapjaiba hatolnak le.

Az említett négy alkotás a levélregényt idézi. Kiválasztásuk önkényes. Közös bennük az, hogy keletkezésük időpontja századunk nyolcvanas éveire esik. Ma már nagyon ritka a levélregény. Nem is tekintik autonóm műalkotásnak, inkább életrajzi vagy társadalmi-történelmi adaléknak. Régebben a nők irodalmi

szereplésének eszközeként tárgyalták. A borúlátó kritikusok szerint ennek a kis irodalmi formának a fennmaradása veszélyben forog. Sőt: kihalása fenyeget. Néhány kortárs író, s ezek közül John Updike vagy Bohumil Hrabal minden kétséget kizáróan világirodalmi jelenségek, azonban mégis visszanyúl a levélregényhez, mivel úgy gondolja, hogy ez a legalkalmasabb közölnivalójának kifejezéséhez. Akárcsak a regény, a levélregény is változásokon esett át, és mint kiderült, számtalan módosítást „visel el”. A fentiekben tárgyalt regények is mintha bizonyítanák és igazolnák ezt a megállapítást. Épp ezért a levélregény „temetése” nagyon is korainak tűnik. Megfelelő képességekkel rendelkező alkotó kezében, megfelelő indíttatás esetében, megfelelő történelmi pillanatban a modern levélregény igenis létjogosult. Mint ahogyan egyes esetekben magánéletünkben is nélkülözhetetlen a levél. Hiszen a levél a lexikon szerint, mint a szóbeli kommunikálás helyettesítője, ugyanolyan régi, mint maga az írás. S mint ahogyan a levél lehet boldogító vagy elszomorító, úgy lehet a levélregény is sikeres vagy hatástalan. Mindig írójának képességeitől függ.